

Вожжов С.П.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Севастопольського національного
технічного університету

ДОСТУПНІСТЬ БАНКІВ ДО РЕФІНАНСУВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ВАРІАЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЇХ ЛІКВІДНОСТІ

Запропоновано алгоритм реалізації ефекту показника доступності банку до зовнішніх джерел коштів у системі регулювання ліквідності варіаційного типу й системі оцінки граничної можливості монетарної допомоги центрального банку окремим банкам, а також банківській системі країни в разі виникнення кризових ситуацій.

The author offers the algorithm for realization of index of bank availability to the outsourcings of money facilities effect in the system of adjusting variation type liquidity and in the system of estimation of maximum possibility of the Central bank monetary help to the separate banks and banking system in case of emerging crisis situations.

Ключові слова: банки, варіаційне регулювання ліквідності, рефінансування, банківська система, монетарна допомога, центральний банк.

Банківська система є важливим елементом ринкової економіки, що забезпечує як регулювання кредитно-грошового обігу, так і рух, перерозподіл і ефективне використання фінансових ресурсів. Сучасна фінансова криза, загостривши проблеми в банківській сфері, одночасно підтвердила її значущість у забезпеченні економічного зростання всіх без винятку країн. Також вона показала, що в екстремальних умовах глобальної кризи банківська система може легко перетворитися з творчої на руйнівну силу економіки країни. Передусім це обумовлено припиненням зростання або різким скороченням обсягів кредитування реального сектору економіки й домашніх господарств, тому серед пріоритетних заходів щодо виходу з фінансової кризи особливе місце займає оздоровлення банківського сектору як умова подальшого відновлення й піднесення економіки. Цілком очевидно, що це потребує значних грошових “вливань”, які слід спрямувати на підтримку ліквідності й стабільності банків.

Фінансова криза виявила недосконалість системи регулювання банківської діяльності. Банкам не вдалося уникнути надмірних ризиків, що призвели до дестабілізації як вітчизняної, так і зарубіжних банківських систем. Головним недоліком є те, що центральні банки й фінансові органи США, країн ЄС, Російської Федерації, України та інших держав, намагаючись стабілізувати становище в банківській сфері, діяли хоча й оперативні, проте неузгоджені й несистемні. Під час розвитку кризи в режимі “ручного” управління здійснювалися рефінансування, надання субординованих позик, заміна у статутному капіталі банків привілейованих акцій держави на прості, рекапіталізація банків з одночасними зміною чинних і ухваленням нових нормативних документів і постанов регуляторного характеру.

© Вожжов С.П., 2010

Не завжди і не всім учасникам економічних систем були зрозумілі принципи заходів із надання фінансової підтримки банківському сектору з боку держави — критерії і пріоритети всередині банківських систем щодо адресності, черговості, обсягів фінансової допомоги й використовуваного інструментарію. За цих умов особливо гострою виявилася відсутність у період кризи спеціальної системи моніторингу й оцінки граничної можливості надання центральним банком монетарної допомоги як окремим фінансовим установам, так і всій банківській системі.

Проблеми дефіциту й надлишку ліквідності, оцінки й підтримки її достатнього рівня завжди будуть актуальними в банківській діяльності. При цьому підвищення ефективності регулювання ліквідності банків — одна з актуальних, гострих і складних проблем, розв'язувати яку необхідно одночасно з позицій як обмеження ризику ліквідності, так і економічної доцільності ступеня такого обмеження. Від того, наскільки швидко вдасться знайти “золоту” середину — у вигляді ефективного інструментарію й оптимальних значень регульованих показників ліквідності, — залежать стабільність банківської системи й фінансово-економічне узгодження цільових пріоритетів і завдань головного регулятора в особі Національного банку України, окремих банків та інших суб'єктів економічних відносин.

У навчальній і науковій літературі питанням управління ліквідністю банків приділено значну увагу. Вивченню економічної сутності банківської ліквідності й проблемам управління нею присвятили свої праці Дж. Сінкі, П. Роуз, О. Лаврушин, В. Міщенко, В. Стельмах, Р. Азаренкова, Р. Карчева, І. Волошин, А. Сомик і ряд інших зарубіжних і вітчизняних учених.

Серед останніх наукових досліджень банківської ліквідності потрібно виділити науково-аналітичні матеріали¹ Центру наукових досліджень НБУ, в яких висвітлено теоретичні й практичні аспекти банківської ліквідності, здійснено глибокий аналіз існуючих в іноземних і українській банківських системах підходів до її оцінки, прогнозування й регулювання на мікро- і макрорівнях. Як один із напрямів підвищення ефективності регулювання ліквідності банківської системи автори пропонують посилення ролі її нормативного регулювання. При цьому, враховуючи позитивний досвід Німеччини і Росії, у вітчизняній банківській системі рекомендовано встановити норматив довгострокової ліквідності. Пропонується розглянути питання запровадження підвищених економічних нормативів ліквідності для банків, що спеціалізуються на залученні коштів від населення та їх спрямуванні на іпотечне житлове кредитування. Особливу увагу автори приділяють удосконаленню обов'язкових резервних вимог і процентної політики як

¹ *Міщенко В.І., Сомик А.В.* Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 12 / В.І. Міщенко, А.В. Сомик та ін. — К.: Нац. банк України. Центр наук. дослідж., 2008. — 180 с.; Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляд: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 11 / В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, В.В. Крилова, Р.М. Набок, О.Г. Приходько, Н.В. Гришук. — К.: Нац. банк України. Центр наук. дослідж., 2008. — 286 с.

інструментів регулювання ліквідності банківської системи. У праці “Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду” наглядом органам для подолання недоліків коефіцієнтного методу оцінки ризику ліквідності пропонується розробляти як доповнення до обов’язкових нормативів інші коефіцієнти з граничними значеннями. Для точнішого аналізу якості активів і пасивів автори вважають за доцільне застосовувати структурний метод аналізу ліквідності. Проте методологічні аспекти моделювання нормативних показників ліквідності з урахуванням сучасних проблем і вимог до її оптимізації вони не розглядають.

В іншій праці² її автори відзначають, що високі темпи розвитку банківської сфери, запровадження нових інформаційних технологій, фінансових інструментів і продуктів спричиняють різке зростання рівня традиційних ризиків — кредитних, ринкових і ліквідності, що, у свою чергу, ставить перед наглядом органами нові складні завдання. Водночас у контексті аналізу позитивних змін у новій методиці оцінки мінімального розміру капіталу, передбачених системою банківського нагляду Базель II, автори наголошують на позитивній тенденції переходу від принципу універсалізації в оцінюванні достатності банківського капіталу до її оцінки на основі врахування особливостей кожної окремої ситуації, кожного окремого банку. Слід зазначити, що саме такого індивідуального підходу й не вистачає в системі нормативного регулювання і моніторингу ліквідності як у вітчизняній, так і в зарубіжних банківських системах.

У сучасній українській системі регулювання банківської ліквідності не враховується чинник індивідуальної доступності банку до зовнішніх джерел коштів, передусім до засобів рефінансування НБУ. Це веде до спотворення уявлення про реальну ліквідність окремих банків, що дуже небажано як в умовах стабільності, так і в разі виникнення кризових ситуацій на мікро- чи макрорівні. Важливість урахування чинника доступності до зовнішніх джерел ліквідності насамперед полягає в індивідуальному якісному характері даного показника для кожного банку і в можливості його кількісної оцінки. Ці питання автором уже розглянуто³, але невирішеними лишаються завдання подальшої оптимізації складу параметрів, які використовуються при розрахунку показника “чинник доступності”, способу його врахування й мотивації в системі нормативного регулювання ліквідності банків. За даним показником криється потенціал якісно нового явища в системі регулювання банківської ліквідності: необхідність визначення на основі спеціального моніторингу можливості грошової допомоги центрального банку окремим банкам і банківській системі в цілому в разі виникнення кризових ситуацій.

² Міщенко В., Крилова В., Кравець Є. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід // Вісник Національного банку України. — 2007. — № 7. — С. 5—11.

³ Вожжов С.П. Об учете возможности доступа банков к внешним источникам средств при расчете показателя мгновенной ликвидности // Вісник Львівської комерційної академії. — Серія економічна, вип. 27. — Л.: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. — С. 8—14.

Метою статті є пошук найприйнятнішого алгоритму реалізації ефекту застосування показника доступності до зовнішніх джерел коштів у системі регулювання банківської ліквідності варіаційного типу й визначення ролі цього показника в системі оцінки граничної монетарної допомоги у вигляді лімітів центрального банку для окремих банківських установ і банківської системи країни в умовах фінансової кризи.

Унікальна особливість ризику банківської ліквідності полягає в тому, що він є інтегрованим показником прояву руйнівної сили всіх можливих ризиків, властивих банківській діяльності. При цьому одним із основних параметрів, які визначають ліквідність банку в режимі реального часу, є первинні резерви у вигляді грошових коштів на кореспондентських рахунках і готівки в касі, що формуються в результаті взаємодії вхідних і вихідних потоків коштів.

Відплив із банків, у результаті порушення строків і обсягів поповнення грошових ресурсів, коштів у вигляді депозитів і позик, дострокове їх вилучення, а також невчасне повернення коштів, розміщених банком у прибуткові активи, повна або часткова їх втрата — ось основні джерела ризику ліквідності, що виявляється в її дефіциті. Для компенсації даного дефіциту ліквідності потрібні або реальний грошовий резерв на кореспондентських рахунках і в касі, або інструментарій і механізм, які могли б адекватно його замінити.

Із позиції регулятора, найпростішим і найпоширенішим рішенням, спрямованим на запобігання дефіциту ліквідності, є жорстке обмеження величини її показників у вигляді нормативів “бар’єрного” характеру, а з позиції банківського менеджменту — підтримка певного рівня вторинних резервів у вигляді високоліквідних активів, які в разі потреби використовуються як забезпечення при одержанні позик на міжбанківському ринку ресурсів і кредитів рефінансування від НБУ або швидко реалізуються на фінансовому ринку. Обидва підходи до локалізації проблеми дефіциту ліквідності пов’язані зі значним спрямуванням коштів на формування первинних і вторинних резервів ліквідності, що веде до зниження ефективності діяльності банків.

У сучасних умовах дуже важливо точно оцінити і врахувати індивідуальні можливості окремого банку в його протистоянні реалізованим ризикам і потенційним загрозам, властивим банківській сфері, у результаті прояву яких виникає дефіцит первинних резервів чи загроза його появи. Реальна ліквідність банку прямо залежить від можливості його швидкого доступу до зовнішніх джерел грошових ресурсів. Причому для оцінки рівня такої доступності слід враховувати не лише наявність і величину активів, що її визначають, а і ступінь їх свободи від зобов’язань перед кредиторами, і чинник вірогідності, який вносить сам ринок ресурсів. Отже, величину реальної, підтвердженої центральним банком доступності фінансової установи до зовнішніх джерел коштів (назвемо її чинником доступності — FD) можна визначити за формулою:

$$FD = (\text{ЦПДБ}_{\text{ВЗ}} + \text{ДС}_{\text{НБУ}}^{\text{ВЗ}} + \text{ЦП}_{\text{ПЕ}}^{\text{ВЗ}} + \text{М} + \Delta\text{Л}) \cdot \text{Кс},$$

де ЦПДБ_{ВЗ} — вільні від зобов'язань цінні папери державного боргу і НБУ, що рефінансуються;

ДС_{НБУ}^{ВЗ} — вільні від зобов'язань депозитні сертифікати НБУ;

ЦП_{ПЕ}^{ВЗ} — вільні від зобов'язань векселя і корпоративні облигації першокласних емітентів, що відповідають вимогам НБУ;

М — банківські метали;

ΔЛ — сума невибраного ліміту за кредитною лінією рефінансування НБУ;

Кс — коефіцієнт, що страхує від змін поточного стану фінансового ринку, з урахуванням вірогідності доступу до зовнішніх джерел коштів (його величина змінюється в межах від 0 до 1 на основі даних спеціального моніторингу й оцінки центрального банку).

Визначення переліку вільних від зобов'язань активів, які використовуються для розрахунку показника FD, є прерогативою центрального банку. Говорячи про мотивацію банків до формування цього показника, необхідно відповісти на такі запитання: яка мета самої мотивації; які її ціна й рівень одержуваної банком вигоди від формування показника FD необхідного обсягу; який механізм реалізації мотивації в системі регулювання банківської ліквідності? Водночас дуже важливо визначити місце й роль цього показника у нині відсутній, але необхідній системі оцінки граничних обсягів (лімітів) допомоги центрального банку комерційним банкам у кризових ситуаціях і за перших ознак їх прояву.

Індивідуальний чинник доступності банку до зовнішніх джерел коштів, підтверджений і врахований центральним банком на певних умовах, ідеально підходить на роль інструмента, який адекватно замінює реальний грошовий резерв, потрібний для компенсації вірогідності дефіциту ліквідності незалежно від причин його виникнення (рис.).

Умовою визначення суми підтвердженого показника FD банку в системі мотивації його формування при нормуванні показників ліквідності має бути адекватність FD величині резервів на покриття можливих втрат за кредитними операціями, рівень якої повинен визначати центральний банк. Це обумовлено наявністю в сучасній банківській системі України загрози порушення ліквідності, що криється за виявленими в результаті дослідження істотними дисбалансами системного характеру між якістю кредитних портфелів і реальною наявністю індивідуального чинника доступності до зовнішніх джерел коштів. Так, як правило, чим вищий у банку показник ризику кредитного портфеля (відношення суми сформованих резервів за нестандартною кредитною заборгованістю до величини кредитного портфеля), тим нижчим є рівень його чинника доступності до зовнішніх джерел грошових ресурсів. При цьому потрібно враховувати, що наявність резервів для відшкодування можливих втрат за операціями кредитного характеру не забезпечує від загрози порушення банківської ліквідності. Це пояснюється тим, що, відповідно до чинних нормативних документів, розрахункова величина резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями відноситься на витрати, що зменшує фінансовий

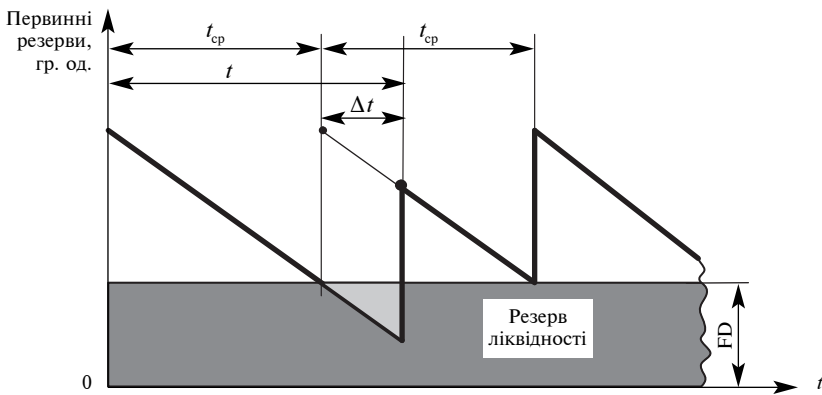

Рис. Формування дефіциту ліквідності в разі запізнення фактичного надходження коштів (t) відносно середнього розрахункового чи очікуваного строку (t_{cp} ($t > t_{cp}$)) та його локалізація через заміну грошового резерву адекватною величиною чинника доступності до зовнішніх джерел коштів (FD)

результат банку, і не є джерелом формування резерву у грошовій формі, за рахунок якого можна було б компенсувати тимчасовий дефіцит ресурсів від невчасного повернення чи неповернення значних за обсягом кредитів (на період до реалізації заставленого майна тощо), а також у разі повної або часткової втрати всієї суми боргу, в тому числі через проблеми з реалізацією заставленого майна. На нашу думку, для локалізації цих загроз щодо порушення ліквідності банків системного характеру потрібна система автоматичного й адекватного заохочення банків з необхідною величиною показника FD . Тоді в банках, які дестабілізували банківську систему, з'явиться могутня мотивація формувати цей показник у необхідному обсязі.

З метою пошуку прийняттого з позиції економічної доцільності алгоритму реалізації ефекту від наявності у банку чинника доступності до зовнішніх джерел грошових ресурсів у системі регулювання банківської ліквідності звернімося до досвіду підтримки міжнародної валютної ліквідності⁴. У межах світової економіки міжнародна валютна ліквідність означає сукупність джерел фінансування і кредитування світового платіжного обороту і залежить від забезпеченості світової валютної системи міжнародними резервними активами, необхідними для її нормального функціонування. При цьому до структури міжнародної валютної ліквідності входять такі компоненти: офіційні валютні резерви країн; офіційні золоті резерви; рахунки в євро і резервна позиція в МВФ, що визначає право країни-члена автоматично одержати безумовний кредит в іноземній валюті в межах 25 % від її квоти у МВФ.

⁴ *Вожжов А.П.* Валютный рынок и валютные операции коммерческих банков: Учеб. пособие. / А.П. Вожжов, Ю.А. Блащук, В.В. Хохлов, Т.Д. Шарова, Ю.В. Жежель. — Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2005. — 278 с.

Аналогічно тому, як наявність резервної позиції країни — члена МВФ дає їй змогу автоматично одержувати безумовний кредит певного обсягу, доцільно реалізувати право банку, що має підтверджений центральним банком чинник доступності до зовнішніх джерел грошових ресурсів, на отримання можливості використовувати відповідну частину коштів, “скутих” вимогами нормативу миттєвої ліквідності у вигляді коштів на його кореспондентських рахунках і в касі, у своїх активних операціях короткострокового характеру.

Використання показника FD, для якого характерні індивідуальні властивості, дає можливість наблизитися до принципів побудови динамічної системи регулювання і внутрішньобанківського управління ліквідністю в режимі реального часу. Розглянемо на прикладі показника миттєвої ліквідності особливості варіаційного принципу її нормування й оцінювання достатності. Завдяки його використанню посилюється ефект урахування чинника доступності банку до зовнішніх джерел грошових ресурсів у системі регулювання банківської ліквідності.

Існуюча система нормативного регулювання банківської ліквідності має статичний характер, оскільки заснована на фіксації її граничного нижнього рівня і моніторингу розрахункових значень показників ліквідності щодо граничного нормативу бар’єрного характеру. У цій ситуації розподіл фактичних значень показника ліквідності відбувається не щодо її нормативного значення (оскільки при цьому норматив неминуче порушується в половині випадків), а щодо цільової величини, яка значно перевищує нормативне значення завдяки керівній дії з попереджальним ефектом. Це і є одним із основних чинників надмірності розрахункових значень нормативних показників ліквідності банківської системи як до кризи, так і в даний час. У своїй статті⁵ автор обґрунтовує доцільність переходу від нормування ліквідності на основі граничного значення нормативу до варіаційного принципу нормування на основі діапазону допустимих відхилень щодо оптимального значення ліквідності. За цієї умови фактичні значення миттєвої ліквідності прагнуть до її оптимальної величини, що підтверджується стохастичним характером щільності розподілу вірогідності фактичних значень ліквідності за цільовим параметром управління. Варіаційний принцип регулювання, у поєднанні з ефектом індивідуального для кожного банку чинника FD, дасть змогу додати показнику миттєвої ліквідності динамічної якості, властивої її природі (характер поведінки коштів на кореспондентських рахунках і в касах банків), але нині не реалізованої. Одночасно система нормативного регулювання банківської ліквідності трансформується з системи регулювання на основі нормативів “бар’єрного” характеру в систему регулювання на основі варіаційного принципу нормування.

За умов реалізації запропонованого алгоритму врахування чинника доступності банку до зовнішніх джерел коштів у системі варіаційного регулювання ліквідності

⁵ *Вожжов С.П.* Про варіаційний підхід до оцінки ліквідності балансу банків // Вісник соціально-економічних досліджень. — Вип. 24. — О.: ОДЕУ, 2006. — С. 57—63.

у банків з'являється мотивація формувати підтверджений центральним банком показник FD до величини, адекватної резерву на покриття можливих збитків за активними операціями. При цьому рівень можливості такого доступу відповідатиме відхиленню в бік зменшення нормативу миттєвої ліквідності. Дане відхилення має бути адекватним величині чинника доступності FD, тому його можна визначити як відношення показника FD до поточних пасивів, виражене у відсотках, у ситуації поетапного збільшення величини FD з метою отримання можливості додаткового доступу до частини коштів, “скутих” вимогами нормативу миттєвої ліквідності. У разі зменшення величини FD доступ до цих джерел, згідно з даним принципом нормування, буде скорочено.

Центральний банк дістає можливість здійснювати в динамічному режимі моніторинг якості управління миттєвою ліквідністю в будь-якому окремо взятому банку і в умовах стабільності, і в кризових ситуаціях.

Для мінімізації неминучих, за настання фінансової кризи, втрат і потрясінь в економіці країни в майбутньому необхідно мати систему оцінки граничних можливостей монетарної допомоги центрального банку окремим банкам і банківській системі загалом у вигляді або зворотних коштів (субординований борг і рефінансування), або докапіталізації та рекапіталізації. При цьому одним із основних критеріїв системи оцінки граничних обсягів допомоги (лімітів) комерційним банкам з боку центрального банку у кризових ситуаціях повинен бути рівень можливої доступності перших до засобів рефінансування у вигляді показника FD. Очевидно, що ціна різних варіантів допомоги — у вигляді рефінансування, надання субординованих позик, рекапіталізації та докапіталізації — не є однаковою. При цьому інтереси банків, які потребують монетарної допомоги, стосовно її ціни, обсягу і строків, а також можливості втрати контролю над бізнесом збігаються. Кожний банк незалежно від того, якою була його частка відповідальності в дестабілізації вітчизняної банківської системи в докризовий період, у кризовій ситуації претендує на грошову допомогу від центрального банку на пільгових для себе умовах, у повному обсязі та в найкоротші строки.

Банки, що підтримують показник FD на рівні, достатньому для отримання адекватного за обсягом доступу до частини коштів, “скутих” показником миттєвої ліквідності на кореспондентських рахунках і в касі, сприяють стабільності банківської системи як у докризовий період, так і в разі настання кризи. Тому при розробці системи монетарної допомоги центрального банку дуже важливо передбачити можливість її надання в першу чергу і на вигідніших умовах тим банкам, які в докризовий період мали необхідний рівень чинника доступності до зовнішніх джерел коштів.

Таким чином, спеціальна система оцінки граничних обсягів монетарної допомоги (лімітів) центрального банку комерційним банкам у кризових ситуаціях повинна будуватися на основі постійного моніторингу й оцінки чинника доступності банків до зовнішніх джерел грошових ресурсів, передусім до коштів рефінансування.

На основі даних такого моніторингу доцільно здійснювати позиціонування банків за показником FD у докризовий період у вигляді спеціальної таблиці, з одночасним переліком варіантів грошової допомоги, її лімітів, строків, вартості й додаткових умов.

Пропонована система врахування й мотивації чинника доступності банку до зовнішніх джерел коштів із використанням варіаційного принципу нормування ліквідності та оцінки її достатності дасть можливість Національному банку України забезпечити надійність банківської системи на принципах економічної доцільності як в умовах стабільності, так і в разі виникнення кризових ситуацій на мікро- і макрорівнях. При цьому одночасно створюються передумови для розробки динамічної моделі системи нормативного регулювання банківської ліквідності й внутрішньобанківського управління нею на основі безперервного контролю і планування показників у режимі реального часу.